

Figura in Praesentia

Μελέτες αφιερωμένες στον καθηγητή

Θανάση Νάκα

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κώστας Ντίνας

Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

2018

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Η αυτο-σκηνοθέτηση του ρήτορα στους αυτοκρατορικούς λόγους (Υστερη Αρχαιότητα και Βυζάντιο)

Abstract

The present paper discusses how two orators, one from the Late Antique era (Libanius – 4th c.) and one from the Byzantine period (Eustathius – 12th c.) in their speeches (or. 59 and or. M respectively) direct their own performances, and what the function and the purposes served by this scripted performance are. I research how each orator craft his persona in the text, both clearly and less directly, mainly in the prologues of the two speeches and in the passages that mark the transition from one topic to the next. My comparative study will illustrate several visible differences between the two orators. Libanius employs distinctly the various references to his self-designed character, his persona as an orator-speech author, in order to forge an intimate relationship with his audience and activate their emotions. Eustathius on the other hand infuses his oratorical self with intense functionality and his biographeme enriches his text and operates as a literary and communicative tool.

Keywords

Late Antiquity, Byzance, imperial speeches, rhetoric, communication, persona, Libanius, Eustathius.

Αυτοκρατορικοί ονομάζονται συμβατικά οι λόγοι τους οποίους οι ρήτορες απηύθυναν στον αυτοκράτορα με αφορμή διάφορες εορταστικές εκδηλώσεις (όπως νίκη, έλευση του αυτοκράτορα σε κάποια πόλη, γενέθλια). Αποτελούσαν αντιπροσωπευτικά μέρη της επιδεικτικής ρητορικής και εξυπηρετούσαν ατομικούς, πολιτικούς όπως επίσης

* Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Φιλολογίας, ΕΚΠΑ / gkarla@phil.uoa.gr.

και κοινωνικούς σκοπούς. Το λογοτεχνικό είδος στο οποίο ανήκουν οι αυτοκρατορικοί λόγοι παρουσιάζει κοινά χαρακτηριστικά με αυτό των κατόπτρων ηγεμόνων και των εγκωμίων ¹. Επίσης, ανάλογα με την περίπτωση για την οποία εκφωνούνται, οι αυτοκρατορικοί λόγοι θα μπορούσαν να υποκατηγοριοποιηθούν περαιτέρω σε εισβατήριους, πρεσβευτικούς, γενεθλιακούς κ.ά.

Οι αυτοκρατορικοί λόγοι αποτελούν μια σύνθετη επικοινωνιακή κατάσταση, κατά την οποία ρήτορας, αυτοκράτορας και κοινό (ακροατές) αλληλεπιδρούν. Ο ρήτορας στην Ύστερη Αρχαιότητα και στο Βυζάντιο αφήνει να διαφανεί μέσα από τον λόγο του συγκεκριμένη εικόνα του ίδιου, ένα ρητορικό εγώ. Αυτό το ρητορικό εγώ/*persona*, που παρουσιάζουν στους αποδέκτες μέσα από το έργο τους τόσο ο Λιβάνιος όσο και ο Ευστάθιος, είναι το αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας. Επειδή ο ρήτορας στο πλαίσιο του λόγου του συχνά επιτελεί διάφορες λειτουργίες και ρόλους, για παράδειγμα του αφηγητή, του ρήτορα, του πολίτη, χρησιμοποιεί και διαφορετικές στρατηγικές για να επιτύχει τους στόχους του. Στην παρούσα εργασία θα διερευνηθεί πώς οι δύο ρήτορες (Λιβάνιος και Ευστάθιος) σε συγκεκριμένους δημόσιους ρόλους 'αυτο-σκηνοθετούνται', και ποια λειτουργία και στόχους εξυπηρετεί η αυτοπαρουσίασή τους. Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στο πρόσωπο (ή στο προσωπίο), στην *persona* του ρήτορα όπως εμφανίζεται κειμενικά, άμεσα ή έμμεσα.

Η μελέτη στηρίζεται σε θεωρητικές εργασίες, οι οποίες ασχολούνται με το ρόλο του συγγραφέα ² και την εφαρμογή αυτών των θεωριών στη μελέτη λογοτεχνικών κειμένων της Αρχαιότητας ³, της μεσαιωνικής εποχής ⁴ και ειδικότερα των βυζαντινών χρόνων ⁵. Όπως ήδη αναφέρθηκε, θα μελετηθούν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας αυτοκρατορικοί λόγοι δύο συγγραφέων, του Λιβανίου και του Ευσταθίου.

¹ Για το μεθοδολογικό προβληματισμό γύρω από τα όρια του λογοτεχνικού είδους βλ. Russell (1998) · Pepe (2013, 275-6) · Angelov (2003, 65-72) · Odorico (2009) · Giannouli (2013, 203-204, 222-223).

² Βλ. Burke (1992) · Spearing (2006).

³ Βλ. Calame (2005).

⁴ Για παράδειγμα, Minnis (2009).

⁵ Papaioannou (2013) · Pizzone (2014).

Ο Λιβάνιος, ένας από τους σπουδαιότερους ρήτορες της ύστερης Αρχαιότητας ⁶, καταγόταν από την Αντιόχεια και έγραψε λόγους για τους αυτοκράτορες Κωνσταντίο Β' και Κωνσταντία (ορ. 59), Ιουλιανό (ορ. 12, 13) και Θεοδοσίο (ορ. 19, 20, 24, 30, 45, 49, 50). Ο Ευστάθιος, αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ήταν ένας από τους πιο διακεκριμένους λογίους του 12^{ου} αι ⁷. Συνέγραψε πολλούς λόγους για τον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό ⁸. Τα έργα και των δύο ρητόρων εμφανίζουν πολλές διαφορές, όπως επίσης και πολλές ομοιότητες. Είναι σαφές ότι προέρχονται από δύο διαφορετικές εποχές με διαφορετικές κοινωνικές, θρησκευτικές και πολιτιστικές συνθήκες. Ο Λιβάνιος ήταν ένας από τους τελευταίους ειδωλολάτρες συγγραφείς, ενώ ο Ευστάθιος ήταν χριστιανός, και μάλιστα άνθρωπος του κλήρου. Και οι δύο, ωστόσο, ήταν διδάσκαλοι, και συγκεκριμένα διδάσκαλοι της ρητορικής (ο Ευστάθιος έφερε και τον τίτλο «μαίιστωρ των ρητόρων» ⁹), και οι δύο ήταν επιφανείς λόγιοι, οι οποίοι απολάμβαναν την εύνοια του αυτοκράτορα. Επιπλέον, ζούσαν σε εποχές στις οποίες άκμαζε η ρητορική.

Η παρούσα εργασία θα εστιάσει στον λόγο 59 του Λιβανίου και στον λόγο Μ του Ευσταθίου, ως αντιπροσωπευτικά ερευνητικά παραδείγματα (*case studies*). Ο λόγος 59 του Λιβανίου είναι ένας βασιλικός λόγος ¹⁰, ένα εγκώμιο για τους αυτοκράτορες Κωνσταντίο Β' και

⁶ Για τη ζωή και το έργο του Λιβανίου βλ. Wintjes (2005) · Nesselrath (2012) · van Hoof (2014).

⁷ Για τον βίο του Ευσταθίου βλ. Wirth (1980) · Kazhdan/Franklin (1984, 115-140). Συνοπτικά για το έργο του βλ. Schönauer (2006, 7*-24*). Στο Karla & Metzler (2016, 7-12) βλ. επισκόπηση της ζωής και του έργου του Ευσταθίου με βιβλιογραφία, όπως επίσης και στο Cesaretti & Ronchey (2014, 7*-30*).

⁸ Αναλυτικά για τους ρητορικούς λόγους (εγκώμια) προς τον Μανουήλ Κομνηνό βλ. Magdalino (1993, 414-434).

⁹ Πρόκειται για μια θέση στο Πατριαρχείο, την οποία ανέθετε σε κάποιο πρόσωπο ο ίδιος ο αυτοκράτορας και περιελάμβανε και καθήκοντα στην αυτοκρατορική αυλή. Βλ. Darrouzès (1970, 78). Για τη χρονολόγηση της ανάθεσης του Ευσταθίου σε αυτή τη θέση πριν το 1171 ή 1172 βλ. Loukaki (2007, 213).

¹⁰ Ως *terminus technicus rhetoricus* ο όρος 'βασιλικός λόγος' εμφανίζεται για πρώτη φορά στα θεωρητικά κείμενα του Μενάνδρου του Ρήτορος, σε μία μελέτη του τέλους του 3ου αι. μ.Χ. Πρόκειται για τη μελέτη (II) *Περί επιδεικτικῶν*, η οποία αναφέρεται εκτενώς στον 'βασιλικό λόγο', δίνοντας οδη-

Κώνσταντα. Αφορά και τους δύο αυτοκράτορες, ο ένας από τους οποίους ασκούσε την εξουσία στην Ανατολή και ο άλλος στη Δύση. Ο λόγος 59 θα πρέπει να εκφωνήθηκε το χρονικό διάστημα ανάμεσα στο 344 και στο 349 ¹¹ στην Νικομήδεια, χωρίς την παρουσία των αυτοκρατόρων. Ο λόγος Μ του Ευσταθίου φέρει τον τίτλο *Τοῦ αὐτοῦ λόγος εἰς τὸν αὐτοκράτορα κῆρ Μανουὴλ τὸν Κομνηνόν, ὅτε ἦν ἔτι τῆς ἀγιωτάτης τῶν Μύρων ἐκκλησίας ὑποψήφιος* και εκφωνήθηκε μάλλον μετά το 1174, το 1176 ή το 1178 ¹².

Ο βασιλικός λόγος του Λιβανίου (*or.* 59) αρχίζει με μια προθεωρία¹³, η οποία αναφέρεται στο περιεχόμενο και στο ύφος του λόγου ¹⁴. Δεν γίνεται αναφορά προσώπου, ούτε καν του ρήτορα ¹⁵. Αντίθετα, στον πρόλογο (κεφ. 1-9) εμφανίζεται συχνά και με έμφαση η *persona* του ρήτορα. Εκφράζονται οι προσωπικές του σκέψεις και η επιχειρηματολογία για τη συγγραφή και παρουσίαση του λόγου. Οι πρώτες

γίες για τη συγγραφή του. Η γνησιότητα αυτού του έργου έχει αμφισβητηθεί (βλ. Russell-Wilson, 1981, xxxvi-xl.). Όλες οι αναφορές σε αυτό προέρχονται από την έκδοση των Russell-Wilson (1981).

¹¹ Για τη χρονολόγηση βλ. Callu (1987, 135-136) · Portmann (2002, 22-43) · Malosse (2001, 297-306) · Malosse (2003, 7-11) · Nesselrath (2012, 39).

¹² Για τη χρονολόγηση, βλ. Stone (2001, 226 κ.ε.: προτείνεται το 1176) και Schönauer (2006, 12*: μάλλον το 1178). Τον προβληματισμό και τη βιβλιογραφία παρέχει η Metzler στο Karla & Metzler (2016, 69, υποσημ. 248). Για τις *personae* του Ευσταθίου στους πανηγυρικούς λόγους γενικά, βλ. Stone (2009). Οι αναφορές στο πρωτότυπο προέρχονται για το έργο του Λιβανίου από την έκδοση Malosse (2003) και για το έργο του Ευσταθίου από την έκδοση Wirth (2000).

¹³ Προθεωρία ενός ρητορικού λόγου είναι εισαγωγικός επεξηγηματικός σχολιασμός, που κάνει ο ίδιος ο ρήτορας (βλ. Penella, 2007, 10 όπου και περισσότερα παραδείγματα) ή κάποιος εκδότης των λόγων του.

¹⁴ Έκείνο μάλιστα παρατηρεῖν ἄξιον, ὅτι δυοῖν ὑποκειμένοιν προσώποιν ὁρμᾶται μὲν ἐκ μιᾶς ἀρχῆς ὁ λόγος καὶ πρόεισι μέχρι τινὸς διὰ κοινῶν ἐγκωμίων, σχιζόμενος δὲ κατὰ τὰς πολεμικὰς πράξεις καὶ τινὰς ἑτέρους ἐγκωμιαστικοὺς τόπους πάλιν συνάπτεται κοινὸν ἐπάγων τὸ τέλος, ὡς ἂν μάλιστα εἰς ὧν φαίνοιτο καὶ μὴ διπλοῦς. ἡ δὲ λέξις οὔτε τὸ μέγεθος διώκουσα πρὸς τὸ σκοτεινὸν ἐκφέρεται οὔτε τιμῶσα τὴν σαφήνειαν εἰς ταπεινότητα καταπίπτει.

¹⁵ Η προθεωρία, σύμφωνα με τον Malosse (2003, 120 υποσημ. 1), δεν έχει γραφεί από τον Λιβάνιο, αλλά από έναν μεταγενέστερο ρήτορα-εκδότη (πιθανότατα τον Αφθόνιο).

λέξεις (ἔμελλον, οἶμαι), η πρώτη πρόταση εισάγει το ρητορικό εγώ (υποκείμενο – συγγραφέας – ρήτορας), τον παραγγελιοδότη του λόγου ¹⁶, τον τρόπο (αὐτόματος), όπως επίσης και το αντικείμενο (ἐπὶ τὸν λόγον, πρὸς τὴν εὐφημίαν κινούμενος) ¹⁷.

Στον πρόλογο ο Λιβάνιος ακολουθεί πιστά τους κανόνες του Μενάνδρου για τη συγγραφή του προοιμίου ενός βασιλικού λόγου. Για παράδειγμα, ο Μένανδρος προτείνει: ἢ ὅτι ἀτοπὸν ἐστὶ τοσούτων ἀγαθῶν παρὰ βασιλέων πειρωμένους μὴ τὸν πρόποντα καὶ ὀφειλόμενον αὐτοῖς ἔρῃαν ἀποδιδόναι (368.15-17). Ο Λιβάνιος υιοθετεί σχεδόν αυτολεξεί, διορθώνοντας παράλληλα (βλ. τη χρήση της ίδιας λέξης στον υπερθετικό βαθμό: πρῶτον μὲν γὰρ τῶν ἀτοπωτάτων ἂν ᾦν) αυτό το επιχείρημα και φαίνεται να παρουσιάζει τον λόγο του ως καθήκον απέναντι στον αυτοκράτορα ως ανταπόδοση για την ασφάλεια, που αυτός εξασφαλίζει στη χώρα του ¹⁸. Ακολουθεί (κεφ. 3) το επιχείρημα ηθικού βάρους (ἔπειτα δὲ τῶν αἰσχίστων ἡγούμην ...). Οι γεωργοί που προσφέρουν τους καλύτερους πρώτους καρπούς στους βασιλείς, συγκρίνονται με τους περὶ τὴν φιλοσοφίαν διατρίβοντας. Ο ρήτορας κατατάσσει τον εαυτό του στους τελευταίους και θεωρεῖ χρέος του τον ἔπαινο των ἀριστῶν πράξεων. Αν δεν επιτελεστεί αυτό, τότε αδικεῖται και ο αυτοκράτορας και ο ρήτορας, καθώς ο τελευταῖος αποδεικνύεται μη ικανός να θαυμάσει τα «χρηστά».

Στη συνέχεια, ακολουθεῖ *captatio benevolentiae*, η οποία συστήνεται πάλι από τον Μένανδρο: ο κοινός τόπος της αδυναμίας του ρήτορα να υμνήσει με λόγια τα λαμπρά κατορθώματα του αυτοκράτορα (ὅτι δυσέφικτος, καὶ ὅτι καθῆκας ἑαυτὸν εἰς ἀγῶνα οὐ ῥάδιον κατορθωθῆναι λόγῳ,

¹⁶ Ο λόγος αυτός γράφτηκε κατὰ παραγγελία ενός αξιωματούχου της Νικομήδειας, για την ταυτότητα του οποίου έχουν διατυπωθεῖ διάφορες απόψεις. Ἔτσι, ἔχει προταθεῖ ο Φίλιππος, ο οποίος εἶχε το αξίωμα του *Praefectus Praetorio Orientis* το 348 (Lieu & Montserrat, 1996, 153-159, ειδικότερα 158 · Nesselrath, 2012, 39-40) ἢ ο Φιλάγγριος, *vicarius Ponticae* (Wiemer, 1994, 513 · Malosse, 2003, 10-11) ἢ ο Πομπηϊανός, κυβερνήτης της Βιθυνίας (βλ., σχετικὰ, Ross, 2016, 300 υποσημ. 20).

¹⁷ Ἐμελλον, οἶμαι, μηδενὸς ἀνδρῶν παροξύνοντος αὐτόματος ὀρμήσειν ἐπὶ τὸν λόγον τῷ τοῦ πράγματος δικαίῳ πρὸς τὴν εὐφημίαν κινούμενος (59.2-4).

¹⁸ πρῶτον μὲν γὰρ τῶν ἀτοπωτάτων ἂν ᾦν, εἰ βασιλεῖς μὲν τοῖς αὐτῶν σώμασιν οὐκ ἀποκνοῦσι τὴν ἀσφάλειαν ἡμῶν κατακτώμενοι, ἡμεῖς δὲ μηδ' ὧν ἐπὶ τῆς ἀσφαλείας ἐργαζόμεθα λόγων τὸ μέρος ἐκείνοις ἀναθεῖμεν ... 59.1.4-8.

Μέν. Π.368.10-11). Το νήμα αυτού του επιχειρήματος καταλαμβάνει τα τελευταία κεφάλαια του προλόγου, όπου αναπτύσσεται αυτό το μοτίβο με διαφορετικούς τρόπους (κεφ. 5, 8 και 9).

Εκτός από το Μενάνδρειο θεωρητικό εγχειρίδιο, στον πρόλογο είναι εμφανής και ο διάλογος του ρήτορα με την προγενέστερη ρητορική παράδοση, κυρίως αυτή των επιδεικτικών ρητορικών λόγων, η οποία, όμως, δεν λειτουργεί περιοριστικά. Έτσι, ο Λιβάνιος αναφερόμενος στον ρητορικό τόπο της αδυναμίας του ρήτορα να ανταποκριθεί ισάξια στις πράξεις του βασιλιά, θα επικαλεστεί τη ρητορική παράδοση (ἔστι μὲν οὖν ἔθος τοῖς ἐπιχειροῦσιν ἐγκωμιάζειν τὴν μὲν αὐτῶν καταμέμφεσθαι δύναμιν ὥς πολὺ λειπομένην τῶν πραγμάτων, τὴν δὲ τῶν πραγμάτων ἀποθαυμάζειν ὑπερβολὴν ὥς πολὺ νικῶσαν τοὺς λόγους 59.5.17-20). Συνδιαλέγεται μαζί της και με ένα emphatic ἐγὼ δὲ επισημαίνει ὅτι ἀκόμα και αν δεν εἶχε ἐπὶ ὤφει ἀπὸ κανέναν κάτι τέτοιο (μηδενὶ τῶν ἐμπροσθεν τοῦτο ὑπῆρχεν εἰρημένον), ὁ ἴδιος θα οδηγούνταν ἀπὸ τὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων σε αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι, ὅπως ἀναφέρει ὁ ἐκδότης, τὸ χειρόγραφο K *supra lectionem* παραδίδει τὸ σχόλιο τῷ Ἰσοκράτῃ, συνδέοντας ἔτσι τὸ χωρίο με τὸν Πανηγυρικὸ τοῦ Ἰσοκράτη (4.13) ¹⁹.

Επίσης, μόνο στο προοίμιο εμφανίζεται ὁ παραγγελιοδότης και σε αὐτὸ ὁρίζεται ἡ σχέση τῶν ἀπόψεων τοῦ με τὸν ρήτορα. Στὸ κεφ. 4 ἐπισημαίνει ὅτι θα ἔπρεπε ὁ ρήτορας μόνος τοῦ να συνθέσει τὸ λόγο, χωρὶς να περιμένει τὴν παρακίνηση ἀπὸ ἄλλον. Ἀλλὰ ἐνῶ τὸ σκεπτόταν, συνέπεσαν ἡ δική τοῦ ἐπιθυμία και ἡ παράκληση, και ἔτσι ἦρθε ἡ κατάλληλη στιγμή να πραγματοποιήσει τὸ ἔργο. Ἀπὸ αὐτὸ θα προκύψουν τρία «τὰ μέγιστα»: διαφύλαξη τῶν πράξεων τῶν βασιλέων ἀπὸ τὴ λήθη, και δόξα τόσο για τὸν ἴδιο τὸν ρήτορα (καὶ αὐτοὶ δόξαν ἴσως προσληφόμεθα βελτίῳ) ὅσο και για τὸν ἐντολοδότη. Και σε αὐτὸ τὸ σημεῖο θα χρησιμοποιήσει μια μεταφορὰ ἀπὸ τὸν ἀθλητικὸ χώρο (ὥσπερ γὰρ ἐν τοῖς γυμνικοῖς ἀγῶσιν) ²⁰, για να δείξει ὅτι ὅπως ὁ προπονη-

¹⁹ Malosse (2003, 122). Γενικά, τὸ προοίμιο τοῦ λόγου 59 τοῦ Λιβάνιου βρίσκεται σε διακειμενική σχέση τόσο με τὸν Πανηγυρικὸ ὅσο και με τὸν Εὐαγόρα τοῦ Ἰσοκράτη. Βλ., σχετικά, Karla (ὑπὸ δημοσίευση).

²⁰ Πβ. τὸ προοίμιο τοῦ Πανηγυρικοῦ τοῦ Ἰσοκράτη: Or. 4.1.1-2. Για τὸ θέμα, βλ. Κάρλα (2017, σημ.).

τῆς (παιδοτρίβης) απολαμβάνει κάτι από την εὐκλεία των στεφάνων, οὕτως ὁ τοῦ λόγου συναίτιος κοινωνεῖ τῆς ἀπ' αὐτοῦ φιλοτιμίας.

Ενώ η επιθυμία και των δύο είναι κοινή, να υμνηθούν οι πράξεις των βασιλέων, φαίνεται ότι ο τρόπος δεν βρίσκει σύμφωνους και τους δύο (ρήτορα και εντολοδότη). Στο κεφ. 6 διαφαίνεται ότι ο ρήτορας θα προτιμούσε να χωρίσει το *ἀγώνισμα* και να μιλήσει πρώτα για τον πρεσβύτερο (Κωνσταντίο Β') και μετά (μάλλον σε άλλη χρονική στιγμή) να συνθέσει άλλον λόγο για τον αυτοκράτορα της Δύσης, Κωνσταντα. Επειδή, όμως, ὁ προβαλὼν τὸν ἄθλον ἴσῳ πόθῳ κεχρημένος εἰς ἀμφοτέρους θα ήθελε σε ένα ρητορικό λόγο να συμπεριληφθούν και οι δύο, και με αυτό τον τρόπο να μην διαχωριστούν στα εγκώμια αυτοί που έχουν πολλά κοινά όσον αφορά καὶ φύσει καὶ γνώμῃ καὶ ταῖς ἀρεταῖς. Εδώ, πάλι, ο ρήτορας με μια *captatio benevolentiae* θα εμφανίσει τη δυσκολία να ανταποκριθεί σε ένα διπλό αγώνισμα, επιτυγχάνοντας έτσι αύξηση (*amplificatio*) σύμφωνα με τις επιταγές του Μενάνδρου ²¹ και καταλήγοντας με τη ρητορική ερώτηση *πῶς οὐκ ἀνάγκη τοῦ μετρίου τοσοῦτον ὑστερεῖν, ὅσον περ ἂν εἰ γῆν καὶ θάλατταν ἐνεχειροῦμεν ἡμέρα μιᾷ μετρεῖν*; Παράλληλα, θα διαφοροποιήσει τη δική του άποψη από αυτή του αξιωματούχου της Νικομήδειας και θα προοικονομήσει την ανισομερή αναφορά στους δύο αυτοκράτορες στη συνέχεια (5274 λέξεις για τον Κωνσταντίο Β' και 1746 λέξεις για τον Κωνσταντα) ²².

Η επίκληση στην επιείκεια των αποδεκτών θα συνεχιστεί και με ένα ακόμα επιχείρημα (κεφ. 8): είναι δύσκολο το παρόν εγκώμιο των βασιλέων να εξισωθεί με τις αρετές τους, γιατί ο ρήτορας δεν ανήκει ούτε στη βασιλική αυλή (*τῶν βασιλικῶν αὐλῶν ἄξιοι κριθέντες*) ούτε στους συστρατευομένους των βασιλέων. Ο ρήτορας θα εντάξει τον εαυτό του στους άλλους (*ἡμῖν δὲ τοῖς ἄλλοις*), οι οποίοι βέβαια γνωρίζουν πολλά, αλλά αγνοοῦν τα περισσότερα (*ἀλλὰ πλείω γε ὧν ἴσμεν ἀγνοεῖν*). Με αυτό τον τρόπο, ο ρήτορας, εκτός από το ρητορικό αποτέλεσμα, αποσκοπεῖ εν εἰδει ιστορικού να αναφερθεῖ στις πηγές του (δεν είναι αυτόπτης μάρτυρας) και ίσως να εκφράσει κάποιο παράπονο για το γεγονός ότι δεν ανήκει στους ανθρώπους που απολαμβάν-

²¹ δέχεται δὲ τὰ προοίμια τοῦ λόγου καὶ ἐκ παραδειγμάτων ἀορίστων αὐξήσεις, οἷον ὥς ἂν εἰ λέγοιμεν, ὥστερ δὲ πελάγους ἀπείρου τοῖς ὀφθαλμοῖς μέτρον οὐκ ἔστι λαβεῖν, οὕτω καὶ βασιλέως εὐφημίαν λόγῳ περιλαβεῖν οὐ ῥάδιον (Π. 368.21-369.2).

²² Η μέτρηση από τον Malosse (2003, 14).

νουν άμεσα την εύνοια των αυτοκρατόρων. Σύμφωνα με τον Ross (2016, 318), ο Λιβάνιος με αυτό τον τρόπο οικοδομεί στο λόγο του μια τοπική προοπτική, σύνδεση του ίδιου με το κοινό της Νικομήδειας, και αυτό του δίνει το δικαίωμα να αναφερθεί εκτενέστερα στον Κωνσταντίο τον Β'.

Η μετάβαση από το προοίμιο στο κύριο μέρος του εγκωμίου θα επιτευχθεί με μία ρητορική ερώτηση (*πόθεν οὖν ἄρξασθαι καλόν;*), σύμφωνα πάλι με τις οδηγίες του Μενάνδρου (*οἷον ὡς διαποροῦντος τοῦ λέγοντος ὅθεν χρὴ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐγκωμίων ποιήσασθαι* Π.369.16-17).

Το προοίμιο του λόγου Μ του Ευσταθίου (202.5-204.74) διαφοροποιείται από το προοίμιο του Λιβανίου. Καταρχάς, ο Ευστάθιος αξιολογεί στο προοίμιο πλήρως τους συνειρμούς της γιορτής των Θεοφανείων, η οποία ήταν η επίσημη ημέρα του εγκωμιασμού του αυτοκράτορα και αναφέρεται στο παρελθόν, όταν εκφωνούσε ο Ευστάθιος τους αυτοκρατορικούς λόγους του ²³.

Η πρώτη πρόταση του προοιμίου παρουσιάζει τον αυτοκράτορα Μανουήλ ως ήλιο (μέσω της προσφώνησης: *πυρσολαμπέστατε βασιλείας ἡλιε*), τα κύματα του ποταμού Ιορδάνη και την *persona* του ρήτορα (σε δοτική: *μοι*). Και τα δύο πρόσωπα (αυτοκράτορας και ρήτορας) συνδέονται μέσω του ποταμού. Αυτά τα τρία στοιχεία (αυτοκράτορας, ρήτορας, Ιορδάνης) αποτελούν τα θεμέλια του προοιμίου. Ο ρήτορας συνδέει το χρονοτόπο της εορτής των Θεοφανείων (η βάπτισμα του Ιησού στα νερά του Ιορδάνη και η επιφάνεια του Πατρός) με τα επίκαιρα γεγονότα μέσω του θρησκευτικού περικειμένου (διακειμενικές αναφορές από το Ευαγγέλιο, τους Ψαλμούς κ.ά.). Επιστρατεύονται για το στόχο αυτό διάφορες αναλογίες (Θεός – αυτοκράτωρ, ο ποταμός Ιορδάνης – ο ποταμός των ηρωϊκών πράξεων του αυτοκράτορα, η ρητορική και ειδικότερα ο παρών λόγος ως πορθμός, ο ρήτορας ως ιερέας). Στο πρώτο μέρος του λόγου του (202.5-23) κυριαρχεί η ατμόσφαιρα του Ιορδάνη και η εστίαση γίνεται στον αυτοκράτορα.

²³ Αποψη (προφορικά) της Μαρίνας Λουκάκη, η οποία εύστοχα παρατηρεί, επίσης, ότι σε αυτό το σημείο ο Ευστάθιος «δεν περιλαμβάνει στο συγκεκριμένο προοίμιο το γνωστό τόπο της 'αδυναμίας του ρήτορος' του Μενάνδρου, διότι προφανώς έχει εγκωμιάσει πολλές φορές τον Μανουήλ και θα πρέπει να τα είχε πει στον πρώτο του λόγο προς αυτόν».

Στο δεύτερο μέρος ο τόνος γίνεται πιο προσωπικός και αυτό προετοιμάζεται με την αναφορά στην οσμή του μύρου (*μύρον δὲ ὄδωδε πρὸς τε πρᾶγμα καὶ ὄνομα* 203.29-30), ένας υπαινιγμός που παραπέμπει στην αναγόρευση/χειροτονία του Ευσταθίου ως μητροπολίτου των Μύρων της Λυκίας. Στη συνέχεια, ο ρήτορας επεξεργάζεται περίτεχνα το μοτίβο που συστήνει ο Μένανδρος, του λόγου ως ανταπόδοσης για τις ηρωϊκές πράξεις του αυτοκράτορα. Γίνεται χρήση λέξεων, όπως *νόμος, δίκαιος, ἀδικοῖην, αἰσχυνῶ, ἐγνώμοσύνῃ-ἀγνώμοσύνῃς, ἐδικαίωσα* ²⁴, οι οποίες φέρουν ένα ηθικό βάρος. Ο λόγος παρουσιάζεται ως μια πράξη δικαιοσύνης. Το ρητορικό εγώ αναλαμβάνει πρωταγωνιστικό ρόλο και εμφανίζεται η πορεία του από αμούστακο παιδί (*ἔτι παῖδά με ὄντα καὶ οὐδὲ εἰς ἱούλον ἀρτιφυῆ λασιούμενον*) μέχρι τα βαθιά γεράματα (*τῷ γῆρα τρομαλέα φθεγγόμενος*)· γίνεται αναφορά στις περσιότητες του: στην αρχή είχε την ρητορική ικανότητα (*καὶ φλέβα τοῦ ῥητορεύειν τότε μὲν ὑπήνοιξεν*) ²⁵, στη συνέχεια, όμως, υπήρξε μία περίοδος «συστολής» και επανέκαμψε αργότερα (*ἐπὶ μακρὸν συσταλεῖσαν αὖθις ἐξέφεινεν*) ²⁶. Ο ηθικός τόνος προσλαμβάνει δραματική ένταση, η οποία κορυφώνεται παρουσιάζοντας την εικόνα του ταλαντούχου ρήτορα, ο οποίος κάποια στιγμή χάνει τη ρητορική του δεινότητα, την οποία, ωστόσο, αργότερα ξαναβρίσκει ²⁷.

²⁴ Υφολογικά, ο ρήτορας χρησιμοποιεί πολύ τις αντιθέσεις, οι οποίες στο δεύτερο μέρος του προοιμίου ειδικότερα είναι περισσότερο έντονες.

²⁵ Σύμφωνα με την κ. Λουκάκη (προφορικά), «εδῶ προφανῶς αναφέρεται στην εποχή που ως νέος, που μόλις είχε ολοκληρώσει τις σπουδές του στη ρητορική, του δόθηκε η δυνατότητα να εγκωμιάσει τον αυτοκράτορα που μόλις είχε πάρει το θρόνο, δηλαδή σχεδόν 30 χρόνια πριν».

²⁶ «Προφανῶς, αναφέρεται στο αξίωμα του μαῖστορος που του ἔδωσε ο Μανουήλ, αρκετά αργά, εφόσον τοποθετεῖται περίπου στο 1171 ή στο 1172» (Λουκάκη, προφορικά).

²⁷ Και σε αυτό το σημείο, όπως και παντού στο προοίμιο, απαντούν πολυάριθμες αντιθέσεις, παρηχήσεις και άλλα υφολογικά τεχνάσματα. Βλ., για παράδειγμα: *ναὶ γάρ, ὃ βασιλέων ἐνεργητικώτατε, σὺ με καὶ ἀπὸ ἰλῶος πραγμάτων εἰς λάμπουσιν μετήνεγκας καθαρότητα, καὶ ἡμειπὰς μοι τὸν τοῦ βίου πηλὸν εἰς πλουτοποιὸν Πακτωλὸν καὶ τὴν ἀγοραῖαν στωμυλίαν εἰς εὐγενῆ λαμυρίαν μετέθηκας καὶ γῆθεν λαλοῦντά με πρὸς μετέωρον ὕψωσας, καὶ τὸ ἐν ἐμοὶ χθόνιον τοῦ Ἑρμοῦ πτερῶσας οἷον οὐράνωσας καὶ γλῶσσαν μογιγᾶλον διήρθρωσας* (203.56-204.61).

Επειδή όλες αυτές οι μεταβολές του ρήτορα προς το καλύτερο α-
νάγονται στον αυτοκράτορα (*ἢ ποίας οὐκ ἂν κριθείην. ἀγνωμοσύνης τὴν
γλῶσσαν ἐγκλείσας τῷ ἐξανοίζαντί μοι τὸ στόμα καὶ λαλεῖν καὶ τρέφεσθαι;
203.54-56*), ο πρόλογος καταλήγει παρουσιάζοντας τη δίκαιη απόφα-
ση του ρήτορα να μην περιμένει μία φορά τον χρόνο να απευθύνει
λόγο στον αυτοκράτορα, αλλά να το κάνει συχνότερα και να επικρο-
τεί έτσι τα βασιλικά κατορθώματα (*καὶ οὕτω μὲν ἑμαυτὸν ἐδικαίωσα μὴ
ἀπενιαυτίζειν τὰς λαλιάς, ἀλλὰ συχνότερον φθέγγεσθαι καὶ τὰς βασιλικὰς ἀ-
ριστείας περικροτεῖν 204.65-66*).

Άλλα χωρία όπου το ρητορικό εγώ προβάλλεται έντονα είναι οι
μεταβάσεις από το ένα θέμα στο άλλο. Σε αυτές εμφανίζεται το πρό-
σωπο του ρήτορα, για να ανακοινώσει την μετάβαση από το ένα θέμα
στο άλλο ή την μέθοδο που πρόκειται να ακολουθήσει. Και γι' αυτό
το θέμα συμβουλευέι ο Μένανδρος: «Πρέπει να γνωρίζεις και να μην
ξεχνάς ότι όταν πρόκειται να μεταβείς από το ένα θέμα στο άλλο
οφείλεις να κάνεις έναν πρόλογο για όσα πρόκειται να θίξεις προκει-
μένου να καταστήσεις προσεκτικότερο τον ακροατή και να μην τον
αφήσεις να του διαφύγει το θέμα ή να ψάχνει να το βρει. Γιατί η
'αύξησή' κάνει τον ακροατή να είναι προσεκτικός και να επανέρχεται
σαν να πρόκειται να ακούσει για πολύ σπουδαία πράγματα»²⁸.

Πιστός στους κανόνες του Μενάνδρου, ο Λιβάνιος φαίνεται να
είναι ιδιαίτερα προσεκτικός κατά την μετάβαση από τη μία θεματική
στην άλλη και φροντίζει έτσι ώστε ο ακροατής να γνωρίζει επακριβώς
περί τίνος πρόκειται, να είναι και να παραμένει προσεκτικός (βλ.. για
παράδειγμα. κεφ. 14). Οι ρητορικές ερωτήσεις συμβάλλουν στο να
κρατιέται ζωνρό το ενδιαφέρον. Στις μεταβάσεις προβάλλει το ρητο-
ρικό εγώ συνήθως για να συνοψίσει τα προηγούμενα και να προλο-
γίσει τα επόμενα. Για παράδειγμα, αυτό συμβαίνει όταν πρόκειται να
μεταβεί από τον ένα αυτοκράτορα στον άλλο (κεφ. 123). Πολλές φο-
ρές απευθύνεται ο ρήτορας στο κοινό και προβάλλεται το ρητορικό
εγώ έντονότερα, έτσι ώστε να υπάρχει αμεσότερη σύνδεση με τους α-

²⁸ Χρή δὲ γινώσκειν καὶ φυλάττειν τὸ παράγγελμα ὅτι, ὅταν μέλλης ἀπὸ κεφαλαίου
μεταβαίνειν εἰς κεφάλαιον, δεῖ προσιμιάζεσθαι περὶ οὗ μέλλεις ἐγχειρεῖν, ἵνα προ-
σεκτικὸν τὸν ἀκροατὴν ἐργάσῃ καὶ μὴ ἔξῃ λανθάνειν μηδὲ κλέπτεσθαι τῶν κεφα-
λαίων τὴν ζήτησιν· αὐξήσεως γὰρ οἰκεῖον τὸ προσεκτικὸν ποιεῖν τὸν ἀκροατὴν καὶ
ἐπιστρέφειν ὥς περὶ μεγίστων ἀκούειν μέλλοντα (Π. 372. 14-22).

ποδέκτες και να κερδίσει την εμπιστοσύνη τους. Γι' αυτό το λόγο, ο ρήτορας απευθύνεται στο κοινό του πριν από την περιγραφή της μάχης στα Σίγκαρα (κεφ. 100-120), υπόσχεται να επιδείξει τη νίκη του αυτοκράτορα εναντίον των Περσών και των συμμάχων του (ὕποχνοῦμαι δὴ τὸν βασιλέα δείξιν ἐν ταύτῃ Πέρσας τε ὁμοῦ καὶ τὰς οἰκείας δυνάμεις νενικηκότα) και προειδοποιεῖ: καὶ μηδεὶς πρὶν ἀκοῦσαι τι ταῖς ὑπερβολαῖς ἀπιστεῖτω, ἀλλ' ἀναμείνας τοὺς λογισμοὺς οὕτως ἐκφερέτω τὴν κρίσιν. Μικρὸν δὲ ἄνωθεν ἄρξασθαι βούλομαι. Οὕτω γὰρ ἂν τοῦ παντός ἡ σκέψις ἀκριβεστέρα γένοιτο (κεφ. 99).

Ένα άλλο θέμα που θίγει ο ρήτορας είναι τα όρια ανάμεσα στα λογοτεχνικά είδη, όπως το εγκώμιο από τη μία πλευρά και η ποίηση και ιστοριογραφία από την άλλη ²⁹, αποδίδοντας στο εγκώμιο την αληθή έκθεση των γεγονότων χωρίς μυθοπλασίες και τερατουργίες (κεφ. 23). Σε άλλο σημείο, παρουσιάζεται ως μιμητής του Θουκυδίδη, ως επίμονος ερευνητής για την εξακρίβωση της αλήθειας (κεφ. 126) ³⁰. Τον ισχυρισμό του ότι παρουσιάζει τα αληθινά γεγονότα, τον αιτιολογεί μία άλλη φορά επισημαίνοντας ότι αναφέρεται σε γεγονότα, τα οποία σε αντίθεση με αυτά του παρελθόντος, είναι επίκαιρα και τα βιώνουν πολλοί άνθρωποι (κεφ. 84) ³¹.

Πολλές φορές, στο πλαίσιο έκθεσης της μεθόδου συγγραφής, παρουσιάζει τα επιχειρήματά του για την αναφορά ενός μόνο μέρους από τα κατορθώματα του αυτοκράτορα (κεφ. 143) ή αιτιολογεί τις επιλογές του, όπως στο κεφ. 59, όπου δικαιολογεί την εκτενή αναφορά στον πατέρα των αυτοκρατόρων ³².

Εκτός από τον ρήτορα Λιβάνιο, μερικές φορές κάνει την εμφάνισή του και ο δάσκαλος Λιβάνιος με πολύ διακριτικό τρόπο. Όταν, για

²⁹ Για τον Λιβάνιο ως ιστορικό στον λόγο 59 βλ. Ross (2016).

³⁰ Λέγω δὲ ἤδη μικρόν τι τὸν Θουκυδίδην μιμησάμενος. οὐ γὰρ ἀβασανίστως τὴν ἀκοὴν εὐθὺς ἐδεξάμην οὐδὲ τὸ ταλαιπωρῆσαι περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας φυχῶν τοῖς ἐτοίμοις προσέδραμον, ἀλλ' ἐπιπόνως τε καὶ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀκριβείας περὶ τὸ πρᾶγμα διατρίψας οὐκ ἂν ἀπιστηθεῖην εἰκότως.

³¹ οὐ γὰρ ἐξίτηλον χρόνῳ γεγονοῦσαν πρᾶξιν διηγούμεθα συναγωνιζομένης εἰς ψευδολογίαν τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλ' οἶμαι πάντας ἐπὶ τῶν ὀφθαλμῶν ἔτι προφέρειν τὴν χθὲς καὶ πρόην γεγεννημένην τῶν αἰχμαλώτων πομπήν.

³² Μικρὰ δέ μοι προδιαλεχθῆναι περὶ τοῦ θειοτάτου τῶνδε πατρὸς ἀναγκαῖον, οἶμαι δὲ οὐκ ἐλάττω συντελέσειν εἰς τὴν προκειμένην εὐφημίαν τουτὶ τὸ μέρος ἢ σύμπαντα τὰ λοιπά.

παράδειγμα, αναφέρεται στην εκπαίδευση των αυτοκρατόρων, θα εκφράσει την άποψή του:

ταῖς γὰρ τῶν νέων, οἷμαι, ψυχαῖς ἀταλωτέραις οὖσαις ὅ τι ἂν προσενέγκῃς μάθημα ῥαδίως ἰδρύεται καὶ παγὲν τὴν πρώτην ἀμετάστατον μένει, καὶ οὔτε ὁ τῶν σεμνοτέρων ἐθάς, εἰ δυσχερεῖα χρήσαιτο, πρὸς τὴν ἀκαιρίαν ἐκπλαγεῖς ἐκβάλλει τὸ φρόνημα οὔτε ὁ ταπεινότητι σύντροφος πρὸς τὰ μείζω καλούμενος ἐξισοῖ τὴν γνώμην τοῖς πράγμασιν, ἀλλ' ἐν τοῖς ὅροις μένων τῆς παλαιᾶς συνηθείας ἔοικεν ἀποσειομένῳ τὸ μέγεθος ἐλάττων ὧν ἡ φέρειν. (στ. 59, 38.17-25)

Παρομοίως, στον λόγο Μ του Ευσταθίου το ρητορικό εγώ αναδύεται συχνά στις μεταβάσεις, είτε για να αναγγεῖλει προσωπικά τη νέα θεματολογία (*ἀναβοήσομαι πρὸς τούτοις* 210, 72, *οὐκ ἂν οὐδὲ τὸ τοῦ μεγάλου κήτους σιγήσωμαι, τοῦ νέου Τυφῶνος* 211, 17-18) είτε για να ενημερώσει σχετικά με την αφηγηματική τεχνική του (ὄχι και τόσο συχνά), ὅπως *ταῦτα τε οὖν οὐκ ἀνακινήσω βοῶν, ἐκθήσομαι δὲ πρὸς πλατεῖαν ἀφήγησιν* 211, 8-9. Ο ρήτορας απευθύνεται συχνά στο κοινό του (*ἀνέμνησα δὲ ...* 215, 24-25 · *καὶ εἴ γε ὅμῃν, σοφώτατον ἀκροατήριον, ὅτι τὸν μυροβλήτην ἐνενοήσασθε* 219, 55-56 · *δὸς δὴ μοι, θειότατε βασιλεῦ* 219, 68), μερικές φορές με τη μορφή ρητορικής ερώτησης. Ο στόχος του είναι να προκαλέσει ἐκπληξή και θαυμασμό στο κοινό του (*τοιαῦτα ἐγὼ μὲν εἶπω, οἱ δὲ ἀκούοντες ἐκτεπλήζονται καὶ θαυμάσονται ...* 213, 63-64)³³.

Ενδεικτική για την αντίληψη του ρήτορα είναι και η ορολογία που ο ίδιος χρησιμοποιεῖ για να αναφερθεῖ στο ἔργο του. Ο Ευστάθιος το χαρακτηρίζει συχνά *λόγο*, αν και μερικές φορές το ονομάζει *ὥδή* (για παράδειγμα: *ἀλλ' ἐγὼ βιάσομαι τὴν ὥδην καὶ ἀκούσματος ἑνὸς γοῦν πρὸς βραχὺ μεμνήσομαι, καὶ ἀναμνήσω τὸν μέγαν τοῦτον σύλλογον τοῦ βασιλικοῦ κατηχητηρίου ἐκείνου* 224.33-35). Αυτὸς ο τρόπος θεώρησης θα μπορούσε να βοηθήσει στην προσέγγιση της ποιητικής του ρήτορα ὅσον αφορά τους ρητορικούς του λόγους.

Στη συνέχεια, θα παρουσιαστούν σύντομα δύο χωρία ἀπὸ τον λόγο Μ, ὅπου ο ρήτορας προβάλλει το εγὼ του. Το πρώτο αποτελεί μια εκτενὴ μετάβαση (που καταλαμβάνει τὴν ἑκτασὴ μίας σελίδας στην ἔκδοση του Wirth), ἡ ὁποία οδηγεῖ ἀπὸ τις στρατιωτικὲς πράξεις του αυτοκράτορα

³³ Η πρόκληση αὐτῶν των συναισθημάτων αποτελεί ἓνα σὺνηθες ρητορικό εργαλεῖο σε ἐπιδεικτικούς λόγους (και του Λιβανίου).

στα θεολογικά του επιτηδεύματα (218.37-219.67). Στο πρώτο μέρος ομιλεί ο ρήτορας, ο οποίος γνωρίζει ότι ο χρόνος κυλά γρήγορα, ωστόσο θα ήθελε να αναφερθεί σε κάτι ακόμα ³⁴. Ο ρήτορας πρέπει να βρει κάτι σεμνόν (μηχανῶμαι τι σεμνόν, δι' οὗ ἐπ' ὀλίγον κατάσχω τὸν σύλλογον) και ταυτόχρονα καλόν για να διατηρήσει αμείωτη την προσοχή του κοινού (οἱ δὲ ἄκροαται οὕτω μεγάλῳ καὶ τούτῳ περιτυχόντες πράγματι καὶ κερδαλέα συμφρονήσαντες καὶ μαθόντες, ὥς διπλασιάζεται αὐτοῖς τὸ καλόν, ἀναμενοῦσι τέως, εἴτα δὴ καὶ τοῦ λοιποῦ γένωνται ἀγαθοῦ 218.44-47). Για να το πετύχει αυτό, ανακαλεί στη σκέψη τού κοινού του ένα προσωπικό του βίωμα, την αναγόρευσή του σε μητροπολίτη Μύρων με τη βοήθεια του αυτοκράτορα. Η συχνή χρήση της λέξεως *μύρον* και τα ετυμολογικά παιχνίδια με το όνομα *Νικόλαος* (*νίκη* και *λαός*) είναι τεχνάσματα που εμμέσως πλην σαφώς συνδέουν τον ρήτορα με τον λόγο του και σκηνοθετούν την παρουσία του.

Το δεύτερο χωρίο ακολουθεί μετά από αυτό, και αναφέρεται στον Κατηχητήριο λόγο του Μανουήλ Κομνηνού (224.33-228.49). Ο Ευστάθιος βρίσκει την κατάλληλη ευκαιρία για να εκφράσει απόψεις λογοτεχνικής κριτικής. Ο Κατηχητήριος αξιολογείται από πολλές πλευρές (αισθητικά, λογοτεχνικά, ρητορικά) –φυσικά, πάντα θετικά, και ο αυτοκράτορας παρουσιάζεται ως ο ιδανικός ρήτορας. Δεν θα αναφερθώ στο περιεχόμενο και στη μεγάλη σημασία που έχει αυτή η μετα-ρητορική αναφορά για τη βυζαντινή λογοτεχνία, ρητορική και αισθητική³⁵. Αξίζει, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, να αναφερθεί η σημασία της για τη μελέτη της *persona* του ρήτορα, καθώς ο ρήτορας προβάλλεται ως κριτικός του λόγου του αυτοκράτορα και εκφράζει την προσωπική του άποψη για την ποιητική του είδους. Βέβαια, αυτό γίνεται με ενδείξεις, σύμβολα και συμβάσεις που εξυπηρετούν συγκεκριμένες λειτουργίες. Επιπλέον, ο ρήτορας εγκιβωτίζει στο σκηνικό του δικού του λόγου μια άλλη παράσταση λόγου, αυτή του αυτοκράτορα, την οποία παρουσιάζει όπως ο ίδιος τη βλέπει και την αξιολογεί.

Εν κατακλείδι, θα ήθελα να επιχειρήσω μια συνοπτική σύγκριση ανάμεσα στις δύο περιπτώσεις αυτο-σκηνοθέτησης του ρητορικού εγώ. Αυτό

³⁴ ἐγὼ δέ, ὅτι μεμέτρηται ὁ καιρὸς εἰς στενὸν καὶ συντέτμηται, σπουδῆς ἐτέρας γενέσθαι θέλω, εἴ πως βραχὺ τι χρόνον ἐπιμετρηθὲν ἐνδαψιλευθείη μοι ... 218.38-40.

³⁵ Βλ., αναλυτικά, Karla (2007).

δεν είναι και τόσο εύκολο, καθώς οι δύο ρήτορες (Λιβάνιος και Ευστάθιος), όπως ήδη αναφέρθηκε, προέρχονται από δύο διαφορετικές εποχές (4^{ος} και 12^{ος} αι., αντίστοιχα), αντανakλούν δύο διαφορετικούς πολιτισμικούς κόσμους, και αποτελούν δύο ξεχωριστές προσωπικότητες.

Στην περίπτωση του Λιβανίου είναι σαφές ότι αποφεύγει να κειμενοποιήσει προσωπικά γεγονότα και, συνήθως, αφήνει να διαφανεί ένα ρητορικό εγώ που συνδιαλέγεται με τους κανόνες του Ψευδο-Μενάνδρου. Προσπαθεί μεθοδικά και με διάφορους ρητορικούς τρόπους να κερδίσει την εύνοια του κοινού του (*captatio benevolentiae*). Επιπλέον, διαχωρίζει τα όρια του λογοτεχνικού είδους του βασιλικού λόγου του από άλλα λογοτεχνικά είδη (ποίηση, ιστοριογραφία), και παρουσιάζει τον λόγο του ως πραγματικό-αληθινό (*factual*) κείμενο, ενώ παράλληλα δημιουργεί διακειμενικές σχέσεις με κείμενα της αρχαιότητας. Χρησιμοποιεί την *persona* του ρήτορα-συγγραφέα για να οικοδομήσει οικεία σχέση με το κοινό του και να ενεργοποιήσει τον συναισθηματικό κόσμο των ακροατών του. Στον λόγο του ο Λιβάνιος απευθύνεται μόνο στο κοινό του και όχι στους αυτοκράτορες για τους οποίους συνέθεσε τον λόγο του (ίσως, επειδή δεν είναι παρόντες).

Ο ρήτορας Ευστάθιος εμφανίζει τον εαυτό του να εντάσσεται σε ένα τριγωνικό σχήμα, όπου ο αυτοκράτορας, το κοινό και το ρητορικό εγώ αλληλεπιδρούν. Συχνά, απευθύνεται στον αυτοκράτορα και εμφανίζονται διάφορες ομάδες που σχετίζονται μεταξύ τους: ο αυτοκράτορας και ο ρήτορας, ο ρήτορας και το κοινό, το κοινό και ο αυτοκράτορας. Πολύ πιο συχνά από τον Λιβάνιο, ο Ευστάθιος χρησιμοποιεί το πρώτο πληθυντικό πρόσωπο (*ήμεϊς*). Επίσης, είναι σαφές ότι το ρητορικό εγώ στον λόγο Μ αποκτά έντονη λειτουργία, προκειμένου να εξυπηρετήσει προσωπικούς σκοπούς ³⁶. Το ότι ο Ευστάθιος, λίγο πριν την παρουσίαση αυτού του λόγου με την μεσολάβηση του αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνού χειροτονείται μητροπολίτης Μύρων, αναφέρεται στον λόγο δύο φορές, στέλνοντας έτσι ένα μήνυμα τόσο στον αυτοκράτορα όσο και στο κοινό. Αυτό το βιογράφημα (*Biographeme*), ανεξάρτητα από την ερμηνεία του, εμπλουτίζει το κείμενο και δομεί ένα λογοτεχνικό και επικοινωνιακό εργαλείο, το οποίο, εκτός των άλλων, δίνει τη δυνατότητα σε εμάς τους σύγχρονους μελε-

³⁶ Βλ., γι' αυτό το θέμα, αναλυτικά στο Stone (2009, 117).

τητές να κατανοήσουμε καλύτερα την επικοινωνιακή κατάσταση και τους μηχανισμούς λειτουργίας της τον 12^ο αι ³⁷.

Καθώς η «επικοινωνία σε δημόσιο χώρο παράγει και αναπαράγει αυτοσυνειδησία και ταυτότητα των συμμετεχόντων προσώπων» είναι ενδιαφέρον να καταλάβουμε την υποκειμενικοποίηση (*Subjektivität*) του κειμένου μέσα από την αυτοσκορηθότητα των δύο ρητόρων στην Ύστερη Αρχαιότητα (Λιβάνιος) και στο Βυζάντιο (Ευστάθιος) ³⁸.

Βιβλιογραφία

- Angelov, D. (2003). Byzantine Imperial Panegyric as Advice Literature (1204 – ca. 1350). Στο E. Jeffreys (επιμ.), *Rhetoric in Byzantium: Papers from the Thirty-fifth Spring Symposium of Byzantine Studies (Society for the Promotion of Byzantine Studies 11)*. Aldershot: Ashgate: 55–72.
- Bourbouhakis, E.C. (2007). 'Political' personae: the poem from prison of Michael Glykas: Byzantine literature between fact and fiction. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 31/1: 53–75.
- Burke, S. (1992). *The Death and Return of the Author: Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida*. Edinburgh University Press.
- Calame, C. (2005). *Masks of Authority. Fiction and Pragmatics in Ancient Greek Poetics*. Translated from the French by Peter M. Burk. Ithaca: Cornell University Press.
- Callu, J.P. (1987). Un 'Miroir des Princes': le 'Basilikos' libanien de 348. *Gerión*, 5: 133–152.
- Cesaretti, P. & S. Ronchey (2014). *Eustathii Thessalonicensis Exegesis in canonem iambicum pentecostalem* (Supplementa Byzantina 10). Berlin, München and Boston.
- Cullhed, E. (2014). The blind bard and "I": Homeric biography and authorial personas in the twelfth century. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 38/1: 49–67.

³⁷ Για την αυτο-παρουσίαση στα έργα άλλων συγγραφέων του 12^{ου} αι. βλ. Cullhed (2014 –για Θεόδωρο Πρόδρομο και Ιωάννη Τζέτζη) και Bourbouhakis (2007 –για Μιχαήλ Γλυκά).

³⁸ Θερμές ευχαριστίες θα ήθελα να εκφράσω στην συνάδελφο βυζαντινολόγο Μαρίνα Λουκάκη, με την οποία συζητήσαμε το περίπλοκο θέμα της χρονολόγησης του λόγου Μ του Ευσταθίου και την ερμηνεία διάφορων χωρίων αυτού του λόγου. Επίσης, οφείλω να ευχαριστήσω και την συνάδελφο γλωσσολόγο Ιώ Μανωλέσσου για την προθυμία της να διαβάσει την εργασία μου και για τις εύστοχες παρατηρήσεις της.

- Darrouzès, J. (1970). *Recherches sur les ὁφφίκια de l'Eglise Byzantine* (Archives de l'Orient Chretien 11). Paris: Institut Français d'Études Byzantines.
- Giannouli, A. (2013). Coronation speeches in the Palaiologan period? Στο A. Beihammer & S. Constantinou & M. Parani (επιμ.), *Court Ceremonies and Rituals of Power in Byzantium and the Medieval Mediterranean. Comparative Perspectives* (The Medieval Mediterranean, 98). Leiden and Boston: Brill: 203–223.
- Karla G. & K. Metzler (2016). *Eustathios von Thessalonike. Kaiserreden*. Eingeleitet von Grammatiki Karla, übersetzt aus dem Byzantinischen Griechisch und Anmerkungen von Karin Metzler. Stuttgart: Anton Hiersemann.
- Karla, G. (υπό δημοσίευση), *Libanius' speech: context, tradition and innovation*.
- Karla, G. (2007). Das Rednerideal bei Eustathios von Thessalonike und seine rhetorische Tradition. *Byzantinische Zeitschrift*, 100: 85–99.
- Kazhdan, A. & S. Franklin (1984). *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lieu, S. & D. Montserrat (1996). *From Constantine to Julian. Pagan and Byzantine Views, a Source History*. London and N. York: Routledge.
- Loukaki, M. (2007). Questions de dates à propos de trois discours d'Eustathe de Thessalonique. Στο M. Hinterberger & E. Schiffer (επιμ.), *Byzantinische Sprachkunst. Studien zur byzantinischen Literatur gewidmet Wolfram Hörandner zum 65. Geburtstag* (Byzantisches Archiv 20), Berlin and New York 2007.
- Magdalino, P. (1993). *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143–1180*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Malosse, P.-L. (2001). Enquête sur la date du discours 59 de Libanios. *Antiquité Tardive*, 9: 297–306.
- Malosse, P.-L. (2003). *Libanios. Discours LIX*. Paris: Les Belles Lettres.
- Minnis, A. (2009). *Medieval Theory of Authorship. Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages*. University of Pennsylvania Press.
- Nesselrath, H.-G. (2012). *Libanios. Zeuge einer Schwindenden Welt*. Stuttgart: Anton Hiersemann.
- Odorico, P. (2009). Les miroirs des princes à Byzance. Une lecture horizontale. Στο P. Odorico (επιμ.), *L'Éducation au Gouvernement et à la Vie. La Tradition des 'regles de vie' de l'Antiquité au Moyen Âge* (Autour de Byzance 1). Paris: Bocard: 223–246.
- Papaioannou, Str. (2013). *Michael Psellos: Rhetoric and Authorship in Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Penella, R.J. (2007). *Man and the World. The Orations of Himerius*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Pepe, C. (2013). *The Genres of Rhetorical Speeches in Greek and Roman Antiquity*. Leiden and Boston: Brill.
- Pizzone, A. (εμπ.) (2014). *The Author in Middle Byzantine Literature: Modes, Functions and Identities*. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Portmann, W. (2002). Rede für die Kaiser Constantius II und Constans (or. 59). Στο G. Fatouros & T. Krischer & W. Portmann, *Libanios. Kaiserreden*. Stuttgart: Anton Hiersemann: 19-120.
- Ross, A.J. (2016). Libanius the Historian? Praise and the Presentation of the Past in Or. 59. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 56: 293-320.
- Russell, D.A. & N.G. Wilson (1981). *Menander Rhetor*. Oxford: Clarendon Press, New York: Oxford University Press.
- Russell, D.A. (1998). The panegyrists and their teachers. Στο M. Whitby (εμπ.) *The Propaganda of Power: the Role of the Panegyric in Late Antiquity*. Leiden, Boston, and Cologne: Brill, 17-52.
- Schönauer, S. (2006). *Eustathios von Thessalonike, Reden auf die Große Quadragesima. Prolegomena, Text, Übersetzung, Kommentar, Indices (Meletemata 10)*. Frankfurt/Main: Beerenverlag.
- Spearing, A. C. (2006). *Textual Subjectivity: The Encoding of Subjectivity in Medieval Narratives and Lyrics*. Oxford: Oxford University Press.
- Stone, A. (2009). The panegyric *personae* of Eustathios of Thessaloniki. *Scholia. Studies in Classical Antiquity*, 18: 107-118.
- Van Hoof, L. (2014). *Libanius: A Critical Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wiemer, H.-U. (1994). Libanius on Constantine. *Classical Quarterly*, 44: 511-524.
- Wintjes, J. (2005). *Das Leben des Libanius*. Rahden, Westfalen: Leidorf.
- Wirth, P. (1980) *Eustathiana. Gesammelte Aufsätze zu Leben und Werk des Metropolitens Eustathios von Thessalonike*. Amsterdam.
- Wirth, P. (2000). *Eustathii Thessalonicensis. Opera minora, magnam partem inedita*. (CFHB Series Berolinensis 32). Berlin, New York: de Gruyter.